

КЪМ ВЪПРОСА ЗА НОМИНАТИВНИТЕ ДИАЛЕКТИЗМИ В ЛЕКСИКАТА НА БЕСАРАБСКИТЕ БЪЛГАРИ

ЛЮБКА СТОИЧКОВА

Изучаването на българските говори в пределите на бившия Съветски съюз не завършва, а по-скоро започва с "Атлас болгарских говоров в СССР", М., 1958, съставен от С. Б. Бернщейн, Е. В. Чешко и Е. И. Зеленина. Тези говори са обект на внимание от доста украински и руски диалектолози — Баранник, Ващенко, Дроздовский, Колестик, Кулина, Николаевская и мн. др. Интересни са теоретичните наблюдения и фактическият материал, представени от български учени от Украйна и Молдова, между които Ив. Стоянов, Н. Тодоров, а също така и младото попълнение аспиранти — бесарабски българи.

Главните особености на тези говори, а именно: ятовият преглас, членната морфема на съществителните имена от м.р., частицата за образуване на бъдеще време, редукцията на неударените гласни и вокалите, застъпници на старобългарските Ж, Ъ и Ь, са доказателство, че основната маса преселници в Бесарабия са носители на диалекти от Централния Балкан и Източна България. Тези сведения подкрепят историческите документи, че колонистите са главно от Сливенско, Шуменско, Великотърновско и Одринско, а значително по-малко са носителите на екавия говор от Видинско и Ломско.

Предмет на настоящото проучване са малко познатите в съвременната българска диалектоложка наука номинативни диалектизми, ексцерпирани от диалектите на някои български села в Одеска област — Украйна.

Естествено е да се очаква покриване в названията на някои плодове и зеленчуци и на предмети от бита с диалектни думи от териториалните ни езикови граници, но по ред причини — социални, езикова интерференция и др., се срещат и специфични само за тези диалекти частични номинативни диалектизми. Това са думи (терминът е равнозначен на терминологични диалектизми), които имат съответствия и в останалите говори, и в книжовния език. Като част от лексикалната система на диалектите тези номинативни единици "представят различни названия на предмети, прояви, явления, качества и др., които са пос-

ледица от сложни и разнообразни културно-исторически връзки и въздействия и до голяма степен ги оформят като отделни и самостоятелни езикови образувания (Стойков, 1993, с. 315).

Към анализа на фактическия материал подхождаме от три аспекта:

I. Отчитаме спецификата на регионализмите — думи, които имат по-широко териториално разпространение и се срещат в няколко говора или в цели говорни групи (Стойков, 1993, с. 319). Теоретически те се разграничават от локализмите — думи, които се срещат само в един говор, но на практика, особено в диалектите на бесарабските българи, където границите им са твърде условни, това е рисковано. Затова предпочитаме термина регионализми, които разглеждаме като продукт на словотворческите възможности на българските колонисти. Образно и емоционално, с тях се назовават както предмети и обекти от конкретната действителност, така и абстрактни понятия.

II. За лексико-семантични групи (ЛСГ) приемаме обединенията от думи според класификацията на самите предмети и явления. В тях лексемите са обединени от интегрален семантичен признак, но диференциалните семантични компоненти ги извеждат от синонимния парадигматичен ред и им придават статус на самостоятелни номинативни единици.

III. Синонимните редове — най-често дублетни — разграничаваме от ЛСГ. Тук не се отнасят и регионализмите, а само лексемите, маркирани с признаците 'народна', 'разговорна' и 'чужда'.

I. Регионализми

I.1. Някои думи са с ясна вътрешна форма и са образувани главно според предназначението на предмета. В говорите се среща и книжовният им еквивалент, употребява се и чуждата — руска или украинска дума, но в ежедневното общуване се предпочита съответният регионализъм. Ето и някои примери:

[жълка], [жълена]	коприва
[орчик]	хамут
[ризил]	мързеливец, безделник
[цџџка]	1. биберон; 2. майчина гърда
[луштѝйа]	призрак, привидение

Съществителните имена [жълка] и [орчик] са със семантичен признак 'предназначен за', 'който се използва при'; [ризил] е с лексикализирана вторична номинация — 'ставам за смях, за присмех на някого', а [цџџка] е с междуметен произход. Би могло да се приеме, че [луштѝйа] е евфемистично образувание, като се има предвид страхът на обикновения човек от злите сили и стремежът му да ги "омилостиви" чрез туширани по семантика названия. (Известно е например, че така е възникнало причастието починал, което е семантичен еквивалент на умрял; много и най-различни са народните названия на болестта шарка и т. н.). В диалектите на българските колонисти в Бесарабия съществува и ду-

мата дявол [д'аул], но тя е по-скоро част от пасивния им речник. В ежедневната реч се предпочитат или руската дума със същото значение (чџрт), или регионализъмът [луштѝйа] именно със значение 'свръхестествено същество, въплъщение на злото начало, сатана'. Тези лексеми липсват в "Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век" (С., 1974) и са с проста семантична структура. Възможно е да се срещат на диалектно равнище в рамките на териториалните ни граници, но това ще покажат бъдещите ни проучвания.

I.2. Трудно е да се проследи етимологията на регионализмите с неясна вътрешна форма. Някои от тях може би са заемки от чужди неславянски езици (турски, унгарски или румънски), други са се утвърдили в диалектите на колонистите от руски или украински, но с вторична номинация, а трети са продукт на собствено словотворчество.

[джандареф]	— светлосин
[имѝш]	— сладки неща, сладкиши
[иштумѝк]	— извара
[куѝне]	— гостна стая
[марас]	— рак (мед.)
[мѝсура]	— уста
[нахтѝр]	— ключ

II. Лексико-семантични групи

Относителната количествена определеност и системният характер на лексикалните обединения обуславят отделянето в тях на микрополета и микросистеми, определяни от количеството съответстващи им лексеми, дистрибуцията на лексемите и конфигурацията им в семантичната мрежа (Радева, 1979, с. 281). На практика, обединената в ЛСГ диалектна лексика дава възможност да се вникне в случаите, когато има пълно покритие между лексема (тук — реалема) и семема.

II.1. ЛСГ съставена от названия, означаващи 'квадратно парче плат, прегънато по диагонал, вързано под гушата или на тила, с което жените си покриват главата'. В диалектите на бесарабските българи липсва книжовната дума *забрадка*. Във фактическия материал, с който разполагаме, без претенции за изчерпателност, липсват и синонимите *кърпа*, *пребрадка*, *шамия*. Посоченият интегрален семантичен компонент има разгърнат семантична номенклатура от видови названия за номинация на конкретни диференциални признаци, свързани със съществени за носителите на говорите признаци (Радева, 1979, с. 282). Последователно те са следните:

[барѝс], [барѝска], [барѝс], [балѝска] (диал.)	— копринена забрадка
[мѝда] (регион.)	— наскоро купена или ушита забрадка (в частност — Оренбургски шал)

[касѝнка] (рус.) — забрадка за ежедневно носене

II.2. ЛСГ, съставена от названия с интегрален семантичен компонент 'заградено място за добитък, главно за овце'. Книжовната дума е *кошара*, а в диалектите на българските колонисти в Бесарабия разгърнатата семантически и специализирана лексикална мрежа е следната:

[агъл], [хагъл] (тур.)	— зимна кошара за овце
[граш], [гражд] (диал.)	— оградено място за всякакъв добитък, включително и за овце
[гърлѝ] (диал.)	— лятна кошара за овце
[укъл] (диал.)	— временна (най-често лятна) кошара за овце
[бѝс] (диал.)	— кошара от дървени летви
[сайѝ] (тур.)	— помещение за добитък изобщо

В диалектите липсват както книжовните думи *кошара* и *обор*, така и руските — *загон для скота*, *хлев* и украинската *обора*.

Между разнообразните диференциални семантични признаци, които при отделните лексеми-поемат функцията на интегрални, ще посочим по-съществени: [агъл], [хагъл] и [гърлѝ] се противопоставят по признака 'годишен сезон'; при [бѝс] с интегрално значение е признакът 'материал, от който е изработен предметът', а [граш] и [сайѝ] се вписват в тази ЛСГ с компонента 'оградено място за добитък изобщо'. Така се стига до съответствието между реалема и семема в теоретичен аспект и до извода, че тези названия са по-скоро самостоятелни, отколкото разновидности на едно и също понятие.

II.3. ЛСГ, съставена от названия с интегрален семантичен компонент 'съд за носене на вода с вместимост до 10 л'. С това инвариантно значение в диалектите на бесарабските българи се срещат следните съществителни имена:

[кѝва] — фонетичен вариант на книжовната дума *кофа* и със същото значение: метален или пластмасов съд за вода (или други течности) — с вместимост до 10 литра. Като словообразователна особеност на диалектната дума ще отбележим липсата на умалително съществително, което за книжовния език е *кофичка*.

[гиргѝл] — лексема от турски произход, която се среща в някои диалекти и в рамките на териториалните ни граници с фонетична характеристика *гердѝл*. Съществените семантични признаци тук обаче са 'материал' — направен от дърво и 'форма' — плитък и широк.

[чуѝн], [чаѝн], [чивѝн]. В сравнение със значението, което има лексемата *чивѝн*, отбелязана в "Речник на редки, остарели и диалектни думи в литературата ни от XIX и XX век" (С., 1974) — емайлиран съд, паница — тук се наблюдава от една страна разширяване на семантиката на думата по признаците 'вместимост' и 'предназначение', а от друга — изменя се признакът 'материал', който в случая е ламарина. Така лексикалното значение на частичния диалектизъм [чуѝн] е 'ламаринов съд за вода с вместимост до 10 литра'.

[казѝнѝ]. Значението на това съществително ('голям котел за варене на ракия или за приготвяне на храна за войници') на диалектно равнище се е стеснило и е 'бакърен, метален или пластмасов съд за носене на вода'. Този факт би могъл да се обясни с разместването на диференциалните семантичните компоненти в семната структура на семемата, както и с актуализиране на някои потенциални семи.

[ут'ѝ]. Значението на тази дума е близко до това на [гиргѝл]. Запазена и в границите на териториалните ни диалекти, лексемата е с по-специализирана семантика: 'дървена кофа за пренасяне на гроздето от лозята', като в диалектите на бесарабските българи тя е разширила значението си. Освен тясно специализираното, [ут'ѝ] има значение на дървена кофа изобщо, с която може да се вади вода и от кладенец, ведро.

III. Синонимни редове

Тук не поставяме въпроса дали частичните диалектизми са в синонимен ред с еквивалентите си в книжовния език. Това е теоретичен проблем, където становищата се различават главно по определението на синонимията като езиково явление. Приемаме, че синонимите са близки или тъждествени по значение думи, които назовават по различен начин едно и също понятие, но които се различават една от друга или по оттенъци в значението, или по стилистична окраска (Бояджиев, 1980, с.83; Синонимен речник на съвременния български книжовен език, С., 1980, с.8 и др.). Ст. Георгиев смята, че "всяка дума има свое индивидуално лексикално значение" и в този смисъл маркирането на териториалните диалектизми с признаците 'народна', 'разговорна' ги вписва в явлението *дублетна синонимия*" (Георгиев, 1993, с. 77—78).

Във всички диалектоложки проучвания се сочи, че основният речников фонд на българските диалекти е един и същ и именно поради това те образуват цялост. Основен фактор, който обуславя разнообразието от частични диалектизми, образуващи дублетни синонимни редове с книжовната дума, в нашия случай е езиковата интерференция. Така наред със запазената българска диалектна дума като нейни семантични еквиваленти се срещат русизми, украинизми или думи, продукт на народното словотворчество. Заетите думи са морфологически адаптирани към българските си съответствия, а броят на фонетичните варианти, независимо от произхода на думата, е твърде голям. Ето и някои примери:

Н о с н а к ъ р п и ч к а — [гистимѝльче], [крѝпичка], [басмѝ], където: [гистимѝльче] — умалително от *тестемел* — 'кърпа или забрадка'; [крѝпичка] — фонетичен вариант на книжовната дума и [басмѝ] — новообразуван диалектизъм, който според Ст. Стойков можем да определим като локализъм, тъй като е териториално ограничен. Посочените лексеми имат обща семна структура с несъществени диференциални семантични компоненти и общото им лексикал-

но значение се свежда до 'малко парче плат, което служи за избърсване на нос'.

О д е я л о — [одеа̀лу], [урга̀н], [а̀тил]

В книжовния език съществителните *юрга̀н* и *одеа̀ло* имат различно лексикално значение, но в диалектите на българските колонисти техните фонетични разновидности [одеа̀лу] и [урга̀н], а също така и турската по произход дума [а̀тил] са с общо значение 'материя, която служи за завивка'. Тук признаците 'тънка вълнена или изкуствена материя' и 'ватирана материя', които са интегрални за думите от книжовния език, се неутрализират и посочените три диалектни думи отговарят на най-важното условие за дублетна синонимия — пълна взаимозаменяемост.

Б е з р е д и е — [беспор'а̀дък], [раскърда̀ш]

Наред с книжовната за българския език лексема *безредие*, която е дублетен синоним на *безпорядък* и в нашия език е заета от руски, в диалектите на българите от Одеска област се среща и думата [раскърда̀ш]. Така и трите думи имат следното общо лексикално значение: 'липса на ред, разбърканост, разхвърляност'.

В р а т о в р ъ з к а — [самув'а̀с], [га̀лусник]

Тъй като вратовръзката е мъжки аксесоар от по-ново време, [самув'а̀с] е една от малкото сложни думи, с които се попълва речниковият фонд на диалектите. По произход тя би могла да се отнесе към продуктите на народното словотворчество, а поради териториалната си ограниченост е локализиран. [Га̀лусник] е морфологически и словообразователно адаптиран русизъм и има най-широко разпространение. Книжовната дума вратовръзка не се среща в диалектите на българите от Одеска област.

К о с т ѝ л к а — [п̀ска], [к̀дкальчи]

Значението и на трите думи е 'твърдо зърно, в което стои семенната ядка на някои плодове като слива, череша и др.' И в този дублетен синонимен ред книжовната дума не се среща в лексикалния запас на бесарабските българи, но това е признак за количествени, а не за качествени различия между диалектна и книжовна лексика.

М а з е — [майза̀], [бурд̀е], [по̀греб]

Фонетичният вариант на книжовната дума *мазе* — [майза̀] се покрива по семантичните си признаци с частичните диалектизми [бурд̀е] (неизв.) и [по̀греб] (рус. и укр.). Признакът 'чужда', с който е маркирана последната дума, е несъществен, защото лексикалното значение на думите е 'помещение в земята, обикновено под сграда'.

Г р е б е н — [бу̀кофка], [гр̀ебешка], [гр̀ибишка]

Ако [гр̀ебешка] и [гр̀ибишка] се срещат и в руски и украински, то [бу̀кофка] е локализиран. Между думите няма и диференциален признак 'с малък размер' и лексикалното им значение е 'уред със зъбци за ресане на коса'.

П ъ п е ш — [пипо̀н], [ка̀вун], [ка̀ун]

Като разглежда лексикалните различия между диалектите, Ст. Стойков посочва шест названия за пъпеш (Стойков, 1993, с. 23—34). Той определя като най-разпространено това название, което е и книжовна дума, но то не се среща в диалектите на бесарабските българи. Там по-широко разпространен е регионализъмът пипон (по произход — заемка от гръцки), а с най-широка употреба е лексемата [ка̀вун] и фонетичният ѝ вариант [ка̀ун]. Според него многообразието от названия за пъпеш се дължи на големия брой съществено различаващи се сортове. Явно този признак е несъществен за българските колонисти в Бесарабия и с това се обяснява дублетната синонимия само между две думи — [пипо̀н] и [ка̀вун] [ка̀ун].

Така организиран, фактическият материал е още едно доказателство в полза на твърдението, че българските колонисти в Бесарабия не са случайно обединена маса от емигранти. Частичният преглед на регионализмите, лексико-семантичните групи и дублетните синонимни редове може да бъде разширяван, коригиран или оспорван, но този подход разкрива спецификата на диалектния лексикален пласт в словообразователен и семантичен аспект. И още един интересен социолингвистичен факт: социалните фактори, без да омаловажаваме значението им, не заличават лексикалните различия между етническите българи, които живеят извън пределите на Родината.

ЛИТЕРАТУРА

- Бояджиев, 1986 — Б о я д ж и е в, Т. Българска лексикология. С., 1986.
 Б ъ л г а р с к и т њ л к о в е н р е ч н и к. С., 1973.
 Б ъ л г а р с к и т е н а р о д н и г о в о р и. — В: Знания за езика, т.6, С., 1986, с. 66—69.
 В о п р о с и с о ц и а л њ о й л и н г в и с т и к и. Л., 1969.
 Г е о р г и е в, 1993 — Г е о р г и е в С т. Българска семасиология. Велико Търново, 1993.
 К о л е с н и к В. А. Говорите по-български правилно. Одеса, 1991.
 Р а д е в а, 1979 — Р а д е в а В. За някои различия между книжовната и диалектната лексика. — В: Помагало по българска лексикология. С., 1979.
 Р е ч н и к н а б ъ л г а р с к и е з и к, т. I-VII. С., 1977—1993.
 Р е ч н и к н а р е д к и, о с т а р е л и я д и а л е к т н и д у м и в л и т е р а т у р а т а п и о т X I X и X X в е к. С., 1974.
 С и н о н и м е н р е ч н и к н а с њ в р е м е н н и я б ъ л г а р с к и к н и ж о в е н е з и к. С., 1980.
 С т о й к о в, 1993 — С т о й к о в С т. Българска диалектология. С., 1993.
 С т о й к о в С т. Нови проучвания на българските говори в Съветския съюз. — В: ИИБЕ, т.4, 1955, с.430—452.
 Ф и л и н Ф. П. О лексико-семантичских группах слов. — В: Езиковедски изследвания в чест на акад. Ст. Младенов. С., 1957.